

Vydává Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd ve spolupráci s Českou národní bankou a Ministerstvem financí ČR prostřednictvím A.L.L. production, s. r. o., Praha

© UK Praha, Fakulta sociálních věd

Adresa redakce: Vinohradská 49
120 74 Praha 2

tel.: (02) 22 25 00 36 nebo: (02) 215 93 171

fax: (02) 22 25 04 62

e-mail: red.fau@iol.cz

http://web.iol.cz/fau

Šéfredaktor: Doc. Ing. Zdeněk Tůma, CSc.

Výkonná redaktorka: Mgr. Renata Nováková

Published by Charles University, Prague, Faculty of Social Sciences, in cooperation with the Czech National Bank and the Ministry of Finance of the CR, through the A.L.L. production, Ltd., Prague

© Charles University, Prague, Faculty of Social Sciences

Editor's Office: Vinohradská 49
120 74 Prague 2
Czech Republic

Editor in Chief: Zdeněk Tůma

OBSAH

Ivan MATALÍK – Ivana MATALÍKOVÁ – Štěpán RADKOVSKÝ – Jan SYROVÁTKA: Možnosti měření inflačních očekávání na českém finančním trhu449

Jiří VEČERNÍK: Rozdělení příjmů domácností v ČR v l. 1988–1996: přizpůsobení tržní ekonomice.466

Semináře ČSE

Martin ČIHÁK: Nerovnost ve společnosti (Amartya Sen – Nobelova cena 1998) .487

Daňové judikáty

Výběr ze soudních rozhodnutí ve věcech daní č. 17–20/99490

Ve středu čísla:

Quarterly Economic and Fiscal Bulletin of the CR No. 19

CONTENTS

Ivan MATALÍK – Ivana MATALÍKOVÁ – Štěpán RADKOVSKÝ – Jan SYROVÁTKA: Measurements of Inflation Expectations at the Czech Financial Market449

Jiří VEČERNÍK: Income Distribution in the CR, 1988–1996: A Market Economy Reborn466

CES Seminars

Martin ČIHÁK: Social Inequality487

Tax Judicial Decisions

Abstract from Court Decisions Concerning Taxation No. 17–20/99490

In the middle of this issue:

Quarterly Economic and Fiscal Bulletin of the CR No. 19

Autorská práva vykonává vydavatel (viz § 4 zák. č. 35/1965 Sb. ve znění změn a doplňků). Užití části nebo celku publikovaných textů – vč. publikovaných zpracovaných znění judikátů –, rozmnožování a šíření jakýmkoli způsobem (zejména mechanickým nebo elektronickým) bez výslovného svolení vydavatele je zakázáno.

Ediční kruh: Doc. Ing. Aleš Bulíř, MSc., CSc., Ing. Petr Dvořák, Ing. Věra Kameníčková, CSc., Ing. Evžen Kočenda, PhD., Prof. Ing. Michal Mejstřík, CSc., Doc. Ing. Karel Půlpán, CSc., Ing. Ondřej Schneider, PhD. (zástupce předsedy), Ing. Miroslav Singer, PhD., Mgr. Kateřina Šmidková, PhD., Doc. Ing. Zdeněk Tůma, CSc. (předseda), Doc. Ing. Miloslav Vošvrda, CSc.

Redakční rada: Doc. Ing. Aleš Bulíř, MSc., CSc., PhD. Zdeněk Drábek, Ing. Petr Dvořák, Gabriel Eichler, Ing. Michaela Erbenová, PhD., Ing. Milena Horčicová, CSc., Ing. Miroslav Hrnčíř, DrSc., Prof. Ing. Kamil Janáček, CSc., Ing. Tomáš Ježek, CSc., Ing. Jiří Jonáš, Ing. Jan Klacek, CSc., Ing. Ivan Kočárník, CSc. (předseda), Ing. Jiří Kunert, Ing. Pavel Kysilka, CSc., Prof. Ing. Michal Mejstřík, CSc., Ing. Jan Mládek, CSc., Prof. Ing. Lubomír Mlčoch, CSc., Ing. Jiří Pospíšil, Doc. Ing. Zbyněk Revenda, CSc., Ing. Pavel Štěpánek, CSc., Doc. Ing. Zdeněk Tůma, CSc., Doc. Ing. František Turnovec, CSc., Prof. Dr. František Vencovský, Prof. Ing. Karol Vlachynský, CSc.

Rozdělení příjmů domácností v ČR v l. 1988–1996: přizpůsobení tržní ekonomice*

Jiří VEČERNÍK**

Ve druhé polovině dvacátého století zakusila naše země, ležící ve svíraném srdci Evropy, dvě výrazné změny režimu. V roce 1948 vyvrcholila již dlouho předtím pečlivě připravovaná komunistická revoluce, která se pak na počátku padesátých let rozvinula do své nejrepresivnější formy. V roce 1990 pak započala ekonomická reforma, zahrnující rozsáhlou privatizaci a liberalizaci. První změna režimu – cílená komunistická „revoluce“ – navenek hovořila o sociální rovnosti, uvnitř však sledovala sovětský cíl nasytit více pracovníků z menšího bochníku chleba. Mzdy se vyrovnaly a hlavním kritériem odměn se staly základní potřeby. Druhá změna režimu – jakási kapitalistická „kontrarevoluce“ – se zaměřila na mzdovou denivlizaci, obnovení tržní soutěže a vytvoření nových příjmových zdrojů, hlavně z podnikání.

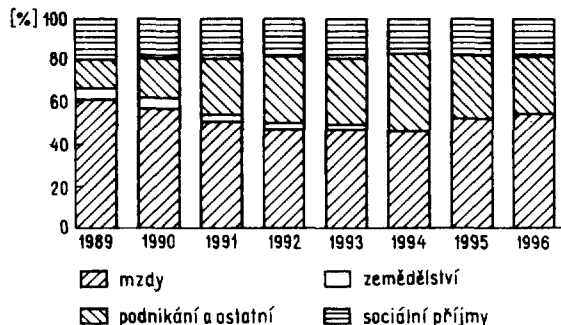
Empirické podchycení dopadu těchto dvou politických zlomů v distribuci příjmů bylo zcela odlišné. Z období před rokem 1948 a ani z let následujících nemáme k dispozici žádná spolehlivá příjmová šetření. Jistý obrázek si můžeme vytvořit pouze kompilací různých údajů, jako jsou mzdy pojištěné u penzijních fondů, odvětvové statistiky mezd nebo nereprezentativní rodinné účty. V době, kdy byla provedena první skutečně solidní statistická šetření mezd a příjmů domácností (což bylo na konci padesátých let), fungoval již zcela nový systém rozdělování. Na rozdíl od první změny režimu u změny druhé již dat dostatek máme. Pro období let 1988–1996 jsou totiž k dispozici tři velká šetření příjmů domácností provedená Českým statistickým úřadem (dále jen ČSÚ).

V průběhu tohoto období se Česká republika změnila ze země obhajující do posledních dnů tvrdou komunistickou linii v dosti liberální stát s rozsáhle privatizovanou ekonomikou. Její HDP ve stálých cenách zůstal stejný, zatímco průměrná mzda dosti významně vzrostla; konkrétně roční mzda stoupla z 6 719 USD v roce 1990 na 8 761 USD v roce 1996 (podle parity kupní síly propočtené WIIW – Vídeňským institutem pro srovnávací ekonomická studia). Posuzujeme-li stav věcí podle základních makroekonomických ukazatelů a rychlosti privatizace, zůstávala do roku 1996 Česká republika v čele reformních zemí.

* Tento výzkum byl podpořen grantem Phare ACE No. P96-6671. Děkuji Johnu Micklewrightovi, řediteli výzkumného centra UNICEF ve Florencii, za cenné připomínky a Pavle Burdové za pomoc při výpočtech na databázi LIS a při překladu tohoto textu z angličtiny.

** Doc. Ing. Jiří Večerník, CSc. – Sociologický ústav AV ČR Praha

GRAF 1 Příjmy obyvatelstva podle jejich zdrojů

pramen: Statistické ročenky a Česká národní banka

V tomto článku se soustředíme pouze na druhou z obou zmíněných politických změn. Data, která máme k dispozici, nám dávají jedinečnou příležitost pro výzkum změn vyvolaných politickou demokracií a tržním systémem. V první části článku se soustředíme na narůstající problémy spojené se sledováním příjmů v domácnostech. Ve druhé části si položíme otázku, zda se ve volbě příjmových ukazatelů neodráží částečně i politický režim a ekonomická situace. Ve třetí části je analyzována změna v rozdělení příjmů a jejich faktorů proběhlá v letech 1988–1996. Ve čtvrté části se zaměříme na redistribuci příjmů prostřednictvím systému daní a sociálních dávek. A konečně v páté části se pokusíme dokumentovat míru přiblížení se vyspělým tržním ekonomikám, a to pomocí srovnání se západními zeměmi využívajícího databázi *Luxembourg Income Study* (dále jen LIS).

1. Rostoucí obtíže při sledování příjmů

Po čtyřech dekadách nucené uniformity příjmových zdrojů byly v r. 1990 vedle mezd a příjmů ze společenských fondů opět otevřeny zdroje „kapitalistických“ příjmů a zisků. Po roce 1990 klesal podíl příjmů pocházejících ze závislé činnosti, zatímco podíl příjmů z nezávislé a podnikatelské činnosti pomalu rostl (*graf 1*)¹. V ČR (do r. 1993 v ČSFR) skončila situace jen jediného příjmového zdroje (poskytovaného státem) a v podstatě jediné daně z pracovních příjmů, jako byla daň ze mzdy (ostatní typy příjmových daní se totiž týkaly jen nepatrných kategorií obyvatelstva a ve statistických šetřeních nebyly ani sledovány). Příjmové zdroje jsou dnes již různorodé a někdy navíc ani nemůžeme jednoduše rozlišit část příslušející domácnosti (osobní spotřeba) od části související s podnikáním. V tranzitivních ekonomikách je obraz ještě více zatemněn typickou kombinací závislého hlavního zaměstnání a nezávislé vedlejší činnosti.²

Je zřejmé, že ve svobodné společnosti je sledování příjmů domácností obtížnější než v totalitní. Připomeňme si jen zběžně výhody příjmových šet-

¹ Data použitá v grafu 1 ukazují mj. změnu metodiky zjišťování agregátních příjmů. Úhrnný odhad v předlistopadové statistice byl prováděn v tzv. bilanci příjmů a výdajů obyvatelstva, která byla v roce 1993 nahrazena standardními národními účty.

ření v direktivním režimu: 1. procento odmítnutých dotazníků bylo nízké, protože i když účast ve výzkumu nebyla vysloveně povinná, lidé se obávali odmítnout jakýkoli oficiální dokument; 2. protože nejdůležitější zdroje příjmů byly přímo ovládány státní administrativou, byly jí i poskytovány – mzdy jednotlivých pracovníků tedy sdělovali jejich zaměstnavatelé a důchody byly zase oznamovány poštovními úřady, jejichž pracovníci je roznášeli; 3. komunistická vláda byla dosti štedrá k financování rozsáhlých výzkumů, které byly předkládány jako důkaz úspěchů režimu při „zvyšování životní úrovně našich pracujících“.

V důsledku toho byla také příjmová šetření poměrně spolehlivá – přinejmenším pokud šlo o oficiálně rozdělované peníze.³ Naturální zdroje a příjmy z neformální ekonomiky byly pochopitelně zastoupeny v daleko menší míře, pokud vůbec. Nicméně po roce 1989 musela být metoda přímého sdělování příjmů od organizací zrušena a k dřívějším nedostatkům příjmových šetření tak přibýly nové. Jde o podhodnocení příjmů ze závislého zaměstnání (dokonce i vůči zdaněným příjmům) a ještě větší podcenění příjmů z nezávislé činnosti (které jsou často přihlašovány ke zdanění jen zčásti). Mnoho podnikatelů předkládá tazatelům ČSÚ stejné nebo ještě chmurnější informace než finančním úřadům.

Rostoucí obtíže šetření příjmů dokládáme na datech tří mikrocenzů. Jakkoli všechna šetření jsou formálně stejná, v metodice a rozsahu se poněkud liší. Byla provedena v březnu let 1989, 1993 a 1997 a každé z nich podávalo informaci o příjmech za celý předešlý rok.⁴ Zatímco první z uvedených šetření bylo nazváno podle roku sběru dat, další dvě jsou nazvána podle roku, za něž byly příjmy sledovány. Hlavní charakteristiky všech tří šetření jsou shrnuty v *tabulce 1*. Zjišťujeme, že velikost vzorku se z původních dvou procent (v roce 1988 i předtím) zmenšila v roce 1992 na pouhou polovinu procenta. Po zkušenostech byla pak opět zvýšena na jedno procento v roce 1996. Jak si můžeme povšimnout, původně velmi nízká míra nezodpovězených dotazníků z roku 1988 vzrostla velmi významně: na 3,7násobek v roce 1992 a na 5,7násobek v roce 1996.⁵

Pokrytí zkoumaných příjmů vyjádřené jako procento zachycených příjmů vůči údajům národních účtů (předtím vůči bilanci příjmů a výdajů obyvatelstva) podstatně klesalo, a to navzdory korekci provedené statistiky po sběru dat. Korekce pro rok 1992 byla odvozena od mikrocenzu z roku 1976, z něhož byly k dispozici jak příjmy sdělené organizacemi, tak příjmy uvedené respondenty – z těchto údajů pak bylo propočteno pravděpodobné podhodnocení priznaného příjmu. S využitím regresních rovnic založených na

² Podle Ministerstva průmyslu a obchodu bylo do konce roku 1997 vydáno 2 057 000 živnostenských oprávnění pro fyzické osoby. Ve stejné době bylo přitom Výběrovým šetřením pracovních sil zjištěno pouze 578 000 samostatných podnikatelů a živnostníků.

³ Tato skutečnost byla potvrzena také A. Atkinsonem a J. Micklewrightem (1992, s. 40n); ti zároveň odmítli obecně sdílený názor, že informace o příjmech v zemích reálného socialismu nejsou dostupné nebo mají nízkou kvalitu. Jestliže to platilo o SSSR, pak situace ve středoevropských zemích – Československu, Maďarsku a Polsku – byla podstatně odlišná.

⁴ Mikrocenzus z roku 1988 byl prováděn ještě Federálním statistickým úřadem pro celé bývalé Československo; zde používáme pouze data za české země. Další dvě šetření byla již provedena Českým statistickým úřadem v České republice, současně však proběhla i na Slovensku.

⁵ Důvody pro nezodpovězení dotazníku v roce 1992 byly následující: „negativní postoj k výzkumu“ (8,8 %), „rodinné důvody“ (5,7 %) a „opakovaný neúspěch při pokusech zastihnout člena rodiny“ (1,2 %). V roce 1996 měly uvedené důvody zastoupení 16,2 %, 2,3 % a 5,3 %.

TABULKA 1 Charakteristiky příjmových šetření a srovnání jejich výsledků s agregátními údaji

charakteristika	1988	1992	1996
cílené procento domácností	2	0,5	1
počet vyšetřených domácností	69 912	15 677	27 314
procento nezodpovězených dotazníků	4,2	15,7	23,8
<i>příjem na osobu podle šetření:</i>			
– nominálně (tisíce Kč ročně)	22,3	33,7	63,5
– reálně (1988=100)	100,0	78,1	93,4
<i>příjem na osobu podle BPSV–národních účtů</i>			
– nominálně (tisíce Kč ročně)	25,9	42,0	83,5
– reálně (1988=100)	100,0	84,2	103,7
pokrytí příjmů v šetřeních v porovnání s BPSV–národními účty	86,1	80,2	76,0

poznámka: Příjem na osobu je vážen počtem osob.

prameny: Mikrocensus 1989, 1992 a 1996; Bilance příjmů a výdajů obyvatelstva (BPSV); Národní účty.

uvedeném porovnání byl příjem sdělený domácnostmi v roce 1992 zvýšen o zhruba 10 %. Korekce provedené statistiky v šetření roku 1996 byly již rozmanitější; použity byly odvětvové statistiky mezd, panel firem a také národní účty. Nakolik se těmito opravami zvýšily příjmy domácností, však nebylo oficiálně sděleno.

Výsledek ve smyslu pokrytí příjmů není zcela uspokojivý.⁶ Musíme však uvést, že tyto problémy jsou obecně těžko řešitelné. Navíc českou transformaci charakterizoval velmi liberální přístup k peněžním převodům vůbec (žádná omezení pro výplaty v hotovosti), k daňovým přiznáním (velké možnosti pro odpočty) a mzdám (oficiálně vyplácená minimální nebo nízká mzda je často doplňována přídavkem, který v účetnictví není podchycen). Totéž platí i o „zhasnutém světle“ nad finančním trhem a obecnou neochotou zkladatelů ekonomické reformy zprůhlednit toky peněz i změny vlastnictví. Celková atmosféra nezávaznosti a neprůhlednosti se nutně odrazila i v neochotě lidí uvádět své příjmy odpovídajícím způsobem, nebo dokonce vůbec. Větší či menší problémy s odmítáním dotazů na příjmy existují ovšem ve všech zemích.⁷

Přes všechny uvedené a nikterak výjimečné nedostatky představují statistická příjmová šetření ten nejlepší zdroj informací o příjmech domácností u nás, resp. jsou vůbec jediným reprezentativním pramenem.⁸ Lze jen spekulovat o tom, že rozsah nepřiznaných příjmů během ekonomického přechodu pravděpodobně narůstal, a to v důsledku pestré palety neformálních

⁶ Údaje o pokrytí příjmů obyvatelstva uváděné ČSÚ se od našich výpočtů liší a činí 87 %, 86 % a 93 %. Důvodem je to, že ČSÚ vyjímá některé příjmové položky obsažené v národních účtech, avšak nesledované v mikrocenzech. Lepší výsledek pro rok 1996 byl podle ČSÚ způsoben tím, že ze souboru bylo vypuštěno více položek než v roce 1992. Oficiálně však bohužel nebyly žádné výpočty publikovány.

⁷ Podle studie zpracované LIS pro OECD (Atkinson – Rainwater – Smeeding, 1995, s. 34) se poměr příjmů podle příjmových šetření a Národních účtů v zemích zahrnutých do databáze LIS pohybuje mezi 77 % (Německo 1981) a 92 % (Kanada 1981).

⁸ Další dostupný výzkum – rodinné účty – není v ČR založen na náhodném, nýbrž kvótním výběru. Jedním z kritérií výběru domácnosti je výše příjmů; tato databáze tudíž není vhodná pro demonstraci změn v příjmové nerovnosti.

činností a nově se objevujících příjmových zdrojů. Podle současných odhadů přispívá šedá ekonomika na makroúrovni k celkovému HDP přibližně 10 až 15 procenty. Na rozdíl od makroúrovně, kde ještě lze činit jakési odhady příjmů z neformální ekonomiky, na mikroúrovni jednotlivých domácností nebo sociálních skupin tento problém v podstatě nijak řešit nelze.

2. Příjmové ukazatele jako „sociální konstrukce“

Uvažujeme-li o věci s jistým odstupem, rozložení příjmů není jednoduše daným faktem, nýbrž spíše „sociální konstrukcí“, podobně jako chudoba (Rainwater, 1994). Prezentace příjmových šetření výzkumů a výsledky analýz totiž silně závisejí na příjmovém indikátoru, který zvolíme. Jde přitom o výběr, který není zcela nezávislý na politickém uvažování. V zásadě můžeme jako ukazatel zvolit příjem na domácnost, příjem na osobu nebo něco „mezi tím“ – což znamená příjem na domácnost přepočtený podle nějaké ekvivalenční škály (u nás se používá označení „spotřební jednotky“). Nakolik ono „mezi“ závisí na zvoleném přístupu, bylo velmi důkladně demonstrováno ve srovnávacích studiích LIS (Buhman et al., 1988; Atkinson – Rainwater – Smeeding, 1995). Podle této analýzy je kontinuum možností vyjádřeno koeficientem elasticity ve vztahu:

$$W = D / S^e$$

kde W = ekonomický blahobyt domácnosti, D = disponibilní příjem, S = velikost domácnosti a exponent e = koeficient elasticity vyjadřující poměr mezi velikostí domácnosti a jejími potřebami. Koeficient elasticity nabývá hodnot mezi hodnotami 0 (plné úspory z množství, tj. každá domácnost má stejné potřeby bez ohledu na svoji velikost) a 1 (žádné úspory z množství, tj. potřeby rostou úměrně počtu členů).⁹ V předlistopadové statistice nebylo zvykem uvažovat jakékoli úspory z množství a každé osobě tak byla přiřazována stejná váha, bez ohledu na věk a rodinný kontext. Naopak, v západních zemích slouží zpravidla jako základní opora celkový disponibilní příjem domácnosti. Náhorně řečeno, zatímco v „západní“ statistice příjmů byla společnost chápána jako společenství rodin, ve „východní“ statistice byla považována pouze za souhrn jednotlivců.

Dříve než budeme hypoteticky uvažovat o důvodech tohoto stavu věcí, zmíníme se krátce o rozdílnosti dostupných statistik a jejich často neuvědomovaných důsledcích. V minulosti bylo celkem obvyklé začít jakoukoli analýzu příjmů porovnávající Východ a Západ konstatováním, že komunistická společnost vykazuje extrémní vyrovnanost příjmů (např. Wiles, 1974; Atkinson – Micklewright, 1992). Tento názor je jistě velmi oprávněný, avšak pouze opíráme-li se o jediný indikátor uváděný v oficiálně vydávaných publikacích, což je příjem na osobu. Jakmile použijeme indikátor příjmu na domácnost (nebo na nějakou jinou spotřební jednotku zahrnující větší úspory z množství), rozsah nerovnosti se ukáže jako daleko větší.

Konkrétně to znamená, že zatímco nerovnost příjmů na osobu patřila v České republice před rokem 1989 k nejnižším na světě, nerovnost celko-

⁹ Kromě počtu osob se ovšem v kalkulaci ekvivalenčních škál často používá věk dětí, dále rozdíly mezi vydávajícími členy a důchodci, v „komunistických“ propočtech pak zejména kategorie pracovníků podle fyzické namáhavosti jejich práce.

vých příjmů domácností byla srovnatelná se západními zeměmi, nebo dokonce vyšší. Poprvé jsme k tomuto závěru dospěli v roce 1967, když ČSÚ na naše přání spočetl rozdělení celkových příjmů domácností z tehdejšího mikrocenzu. Uvedený ukazatel však nebyl publikován v oficiálních statistikách, nýbrž obsažen pouze v pozdějších již vlastních analýzách individuálních mikrocenzových dat (Večerník, 1976). Existovaly ovšem i další analýzy, jež dokumentovaly rozdíly mezi příjmy na osobu a na domácnost mezi východními a západními zeměmi – viz Bruinooge et al., 1990, citovaný v (Atkinson – Micklewright, 1992, s.70). V komparativním oddílu k tomuto tématu přinášíme přesvědčivý důkaz (viz níže tabulka 8).

Proč se ale naše distribuce příjmu na osobu od západních zemí tak významně lišila, zatímco distribuce příjmu na domácnost se lišila tak málo?¹⁰ V západních zemích jsou hlavním zdrojem nerovnosti příjmů domácností pracovní příjmy, které jsou dosti různorodé. Ve východních zemích, a obzvláště v tehdejší Československu (kde byly výdělků a sociální dávky extrémně vyrovnané), byly nerovnosti příjmů domácností určovány především počtem výdělečně činných osob a důchodců. Konkrétně: zatímco domácnosti tvořené jedním důchodcem se nacházely na spodku příjmového žebříčku, jeho vrchol byl téměř vyhrazen pro zemědělské domácnosti s více než dvěma vydělávajícími členy. Obdobné příjmové nerovnosti tak vznikaly ze zcela odlišných zdrojů – namísto tržních kritérií se u nás uplatňovalo spíše složení domácnosti (viz níže tabulka 5).

Eliminujeme-li rozdíly v počtu ekonomicky aktivních členů domácnosti vztahem příjmu k velikosti domácnosti (tedy výpočtem příjmů na osobu), uvedená nerovnost zmizí, zároveň se ale objeví jiný faktor ovlivňující nerovnosti příjmů, totiž počet závislých dětí. Protože variabilita v počtu dětí je mnohem větší než variabilita v počtu dospělých členů domácnosti, výsledné rozdělení příjmu na osobu velmi úzce souvisí s členěním domácností podle počtu závislých dětí. To vše dobře zapadá do reálněsocialistické představy o ekonomice rodiny, podle níž je prvořadým úkolem rodiny poskytovat dostatek pracovníků pro národní hospodářství a druhým úkolem je zajistit jejich biologickou reprodukci.

Můžeme se pouze dohadovat, zda existoval nějaký výslovný důvod pro skrývání skutečných nerovností v příjmech pomocí prezentace příjmových statistik založených výhradně na příjmu na osobu. Pokud tomu tak bylo, potom jistě neměl původ u nás,¹¹ nýbrž byl importován ze sovětské statistiky v oně převratné době, kdy se ve formulářích týkajících se statistiky zemědělství načas objevila i kolonka pro velbloudy. Nicméně si můžeme být vcelku jisti působením širšího ideologického rámce, do něhož taková volba velmi dobře zapadala. Je to takzvaný „princip potřeb“, podle něhož má být organizován ekonomický život v komunistické společnosti, a to oproti „principu trhu“, který implicitě či explicitě převládá v kapitalistickém systému (Večerník, 1998).

¹⁰ Zde se musíme vyhnout jakémukoli zobecnování. Naše i jiné analýzy potvrdily specifickou pozici bývalého Československa, a to i ve srovnání s Maďarskem a Polskem. V těchto – nám jinak blízkých – zemích byla nerovnost a determinace příjmů již před rokem 1989 blíže západním zemím – (Večerník, 1986), (Kordos, 1972), (Eltötö, 1997).

¹¹ V předválečné prezentaci rodinných účtů (které představovaly jediný prostředek zachycení příjmů domácností) byly jako ukazatele používány současně příjem na domácnost, na osobu a na spotřební jednotku.

Pod „principem potřeb“ rozumíme opření se o základní potřeby reprodukce obyvatelstva, které je převážně nahlíženo jako souhrn jednotlivců-„vojáků práce“. Tento princip byl explicitě formulován Marxem (1965), který jej považoval za mechanismus odměňování (a vykořisťování) námezdní práce ze strany kapitalistů. Vlastníci výrobních prostředků neplatí za práci samotnou, nýbrž za reprodukci nositelů pracovní síly. Když se, oproti Marxovým předpovědím, kapitalismus odmítl chovat podle tohoto principu, uskutečnily jej komunistické režimy potají, o to však důrazněji. Nikoli domácnosti, nýbrž jednotlivci se ocitají v centru zájmu (v souladu s počátečními pokusy komunistů odstranit rodinu jako společenskou instituci nebo alespoň výrazně omezit její funkce). Rovněž zdravotní a sociální zabezpečení je odvoзовáno od postavení člověka pouze jako pracovníka.

Oproti tomu „princip trhu“ chápeme jako uplatňování vazby mezi pracovním výkonem jednotlivce a jeho příjmem. Nerovnosti ve mzdách a plattech musejí být natolik dostatečné, aby převážily rozsah participace rodiny na trhu práce. V společenské transformaci se příjmová hierarchie domácností mění v důsledku rostoucích nerovností, neboť i rodiny s jediným vydávajícím členem se mohou dostat na vyšší příčky příjmového žebříčku. Emancipace rodinných příjmů ze závislosti na složení domácnosti a posilování jejich závislosti na příjmech jednotlivých osob pak podporují moderní podobu sociálního rozvrstvení. Ta není založena na životním cyklu a demografických proměnných (indikujících potřeby domácností), nýbrž na sociálně-ekonomickém statusu a jemu odpovídajících proměnných (indikujících ekonomický výkon domácností).

Výhradní používání příjmu na osobu odpovídalo rovněž specifické struktuře spotřeby v komunistickém režimu. Ta byla zase ovládána „principem potřeb“ v tom smyslu, že podíl položek vztažených k jednotlivým osobám, jako jsou potraviny a oblečení, byl v porovnání se západními zeměmi vyšší a naopak podíl společných nákladů domácnosti, jako je bydlení a vybavení, nižší. Navíc rodinný rozpočet byl petrifikován státní manipulací se spotřebitelskými cenami (prostřednictvím daně z obrátu) a extrémně nízkými a zmrazovacími nájmami ve státních bytech – bydlení bylo velmi levné (čemuž odpovídala i jeho nízká kvalita) a v průměru představovalo pouze 6–7 % čistých výdajů domácností. Pokud jde o zboží dlouhodobé spotřeby, jeho nákupy byly omezeny hlavně na první fázi života rodiny a byly silně podporovány rodiči mladého páru.

V našem chápání není tedy vypovídací hodnota různých příjmových indikátorů akademickou úlohou. Tato hodnota závisí na způsobu, jímž se v reálném životě rodinný příjem dosahuje, a na tom, v jaké struktuře spotřeby je potom rozpouštěn, což obojí se liší podle typu ekonomiky. Koeficient elasticity v rovnici formulované Buhmanovou et al. (1988) ukazuje rozdílnost indikátorů pohybujících se mezi extrémny, jež jsou tvořeny nulovými a plnými úsporami z množství. Obrazně a zjednodušeně řečeno, z hlediska způsobu dosahování příjmu je česká společnost na cestě od společnosti „příjmů na osobu“ ke společnosti „rodinných příjmů“. A právě tuto tezi budeme nyní testovat s použitím individuálních dat tří mikrocenzových šetření.

3. Přizpůsobování se trhu v rozpětí a struktuře příjmů

Necháme-li stranou jakýkoli přehnaný optimismus či pesimismus, musíme konstatovat, že Česká republika vykonala v letech 1990–1996 řadu

TABULKA 2 Charakteristiky rozdělení příjmů domácností

indikátor	na domácnost			na osobu		
	1988	1992	1996	1988	1992	1996
<i>koefficienty a decilový podíl:</i>						
variační koefficient	0,53	0,69	0,73	0,40	0,56	0,65
Giniho koefficient	0,29	0,32	0,33	0,20	0,23	0,26
decilový podíl (D90/D10)	5,12	4,95	5,21	2,43	2,51	2,91
<i>korelace (Pearsonův koefficient):</i>						
velikost domácnosti	0,59	0,55	0,52	-0,64	-0,51	-0,15
počet ekonomicky aktivních (EA) osob	0,73	0,59	0,61	0,04	0,10	0,18
počet dětí	0,29	0,28	0,28	-0,75	-0,59	-0,21

poznámky: Příjem na osobu je vážen počtem osob.

Korelace jsou počítány na domácnostech jako jednotkách.

Všechny koefficienty jsou významné na hladině <0,001.

prameny: Mikrocensus 1989, 1992 a 1996.

důležitých kroků na cestě směrem k tržní ekonomice. V oblasti příjmů umožnila ekonomická reforma růst dříve zmrazených nerovností, což se uskutecnilo prostřednictvím obnoveného soukromého podnikání, vstupu zahraničních firem a zrušením strohé administrace práce (a to i přes dočasné ponechání určitých regulačních mechanismů). V oblasti sociálního zabezpečení byla zrušena privilegia vládnoucí třídy a zavedena dříve neexistující valorizační pravidla. Rovněž tak se otevřely další zdroje, jako jsou příjmy z majetku a finančních operací, což vedlo k expanzi příjmů z neformální ekonomiky. Měli bychom si být ovšem vědomi toho, že v příjmových šetřeních nikdy nemůžeme postihnout všechny zdroje příjmů, a proto ani úplný rozsah ekonomické nerovnosti.

Jak ukazuje *tabulka 2*, na cestě k tržní ekonomice nerovnosti v příjmech domácností rostou (vysvětlení příjmových indikátorů viz v příloze). Tento růst je pomalejší podle příjmů na domácnost a rychlejší podle příjmů na osobu. Zatímco korelace mezi příjmem na domácnost a počtem výdělečně činných členů a stejně tak mezi příjmem na osobu a počtem závislých dětí slábnou, korelace mezi oběma příjmovými ukazateli se posiluje. To ukazuje, že nerovnosti v pracovních příjmech se stávají natolik dostatečnými, aby převládly nad vlivem rozsahu v participaci rodiny na trhu práce: v nových podmínkách mohou i domácnosti z nižším počtem pracujících členů prosperovat.¹² Stejným směrem však působí ještě další faktor, totiž pokles počtu zaměstnaných žen; v důsledku toho je příjem domácnosti většího počtu rodin přímo odvozen od příjmu jejich jediného živitele.¹³

Odlišnost posunů v distribuci podle celkových příjmů domácností a podle příjmů na osobu lze tedy vysvětlit změnami ve složení domácností. Zatímco průměrná velikost domácnosti zůstala v letech 1988 až 1996 stejná (2,66 členů) a počet závislých dětí mírně klesl (z 0,76 na 0,69), počet ekonomicky aktivních členů se výrazně snížil (z 1,48 na 1,24). K tomuto výsledku při-

¹² Podle stejného zdroje vzrostl Giniho koefficient mzdové distribuce všech ekonomicky aktivních pracovníků z 0,19 v roce 1988 na 0,24 v roce 1996.

¹³ Podíl domácností v ekonomicky aktivním věku s jediným ekonomicky aktivním členem narostl v letech 1988 až 1996 z 29,7 % na 36,7 % a průměrný počet ekonomicky aktivních členů klesl z 1,86 na 1,82.

TABULKA 3 Rozdělení příjmů domácností podle decilových skupin a reálný růst příjmů
v %

decilová skupina	na domácnost (HH)			na osobu (PC)			reálný růst (1988=100)	
	1988	1992	1996	1988	1992	1996	HH	PC
1	2,5	2,9	2,8	5,3	4,9	4,3	105,6	74,6
2	4,1	4,1	3,9	6,6	6,4	5,9	88,5	82,8
3	5,9	5,8	5,6	7,4	7,3	6,8	88,7	85,9
4	7,6	6,9	6,7	8,1	7,9	7,6	81,7	87,7
5	9,3	8,1	7,9	8,8	8,6	8,3	79,7	88,5
6	10,7	9,6	9,4	9,6	9,2	9,1	81,4	88,6
7	12,0	11,1	10,9	10,6	10,1	10,1	84,5	89,2
8	13,2	12,8	12,7	11,8	11,3	11,5	88,9	90,8
9	15,1	15,2	15,4	13,6	13,2	13,7	95,0	93,7
10	19,6	23,5	24,7	18,2	21,1	22,6	117,3	116,1
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	93,4	93,4

poznámka: Příjem na osobu je vážen počtem osob.

prameny: Mikrocensus 1989, 1992 a 1996.

spívají dva protichůdné jevy: na jedné straně vytlačování pracujících důchodců ze zaměstnání (mj. vysokým zdaněním příjmů dosahovaných paralelně s pobíráním důchodu) a na druhé straně dobrovolné odchody manželek úspěšných mužů do domácnosti či spolupráce v jejich podnikání. Oba tyto jevy zvýšily podíl domácností s jedním příjmem a vedly tedy k posílení korelace mezi různými příjmovými indikátory.

Tabulka 3 ukazuje rozdělení příjmů podle decilových skupin. Podle ukazatele celkových příjmů domácnosti vzrostl podíl nejnižších kategorií na celku příjmů mírně a podíl nejvyšší kategorie výrazně. Rovněž podle příjmu na osobu narostl podíl nejvyšší decilové skupiny, jinak se však vývoj lišil. V letech 1988 až 1992 si dolní polovina distribuce uchovala relativně stálou pozici, zatímco horní polovina dosti ztrácela. To proběhlo v „předprivatizačním období“ sociálně-liberální vlády, kdy sociální dávky zůstaly univerzální a mzdy byly drženy pod jistou kontrolou. Mezi roky 1992 a 1996 se naopak relativní stabilita nebo růst odehrávaly v horní polovině distribuce, zatímco dolní polovina ztrácela. Proces probíhal v „privatizačním období“ deklaratorně liberální vlády, která nahradila plošné dávky adresnými, zrušila mzdovou regulaci, zmrazila minimální mzdu a navíc umožnila rychlý růst mezd, který nebyl podepřen růstem produktivity práce. V obou těchto obdobích byly stlačovány nejen nižší, ale i střední příjmové skupiny (v širokém pásmu okolo průměru).

Přeloženo do reálného příjmu domácnosti to znamená, že zatímco nejvyšší a nejnižší příjmové skupiny zaznamenaly vzestup životní úrovně, střední příjmové skupiny ztratily 10 až 20 % své kupní síly. Avšak reálný vzestup spodních příjmových skupin byl spíše klamný, neboť v uvedených skupinách proběhla významná demografická mobilita – jak ukážeme dále. Sledujeme-li příjem na osobu, potom pouze nejvyšší decilová skupina zaznamenává nárůst svého podílu, přičemž spodní decilová skupina ztrácí nejvíce. Výsledky poskytnuté rozdílnými příjmovými indikátory nejsou tedy symetrické, což odkazuje na odlišné změny v různých skupinách populace a na probíhající rekonstrukci příjmové hierarchie v demografickém a stratifikačním smyslu.

Tabulka 4 ukazuje velikost domácností v jednotlivých decilových skupinách a odpovídající zastoupení dětí a důchodců. Nejvýraznější změna se

TABULKA 4 Průměrná velikost a složení domácností podle decilových skupin

decilová skupina	průměrná velikost			rozdělení dětí			rozdělení důchodců		
	1988	1992	1996	1988	1992	1996	1988	1992	1996
<i>podle příjmu na domácnost:</i>									
1	1,01	1,07	1,09	0,1	0,5	1,0	16,0	13,3	13,5
2	1,35	1,26	1,33	1,1	1,8	2,8	14,9	12,1	12,0
3	1,74	1,95	2,04	2,7	2,8	4,2	16,9	19,3	19,6
4	2,22	2,20	2,29	6,7	4,4	6,3	13,0	18,7	17,3
5	2,73	2,62	2,76	10,4	9,4	11,7	9,5	10,9	9,1
6	3,06	3,04	3,11	13,3	13,5	14,5	7,1	7,4	7,3
7	3,31	3,32	3,28	16,2	15,7	15,3	5,3	5,1	6,2
8	3,50	3,56	3,43	17,4	17,2	15,6	4,9	4,7	5,6
9	3,66	3,75	3,60	17,0	18,0	14,9	5,3	4,3	5,3
10	4,10	3,87	3,70	15,0	16,7	13,6	7,0	4,2	4,3
celkem	2,67	2,66	2,66	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>podle příjmu na osobu:</i>									
1	2,64	3,76	3,82	14,1	18,2	19,3	11,1	2,8	2,5
2	2,89	3,31	3,48	14,2	15,4	16,5	9,9	5,7	4,9
3	3,01	2,82	2,88	13,8	12,2	13,0	9,6	11,0	9,9
4	2,99	2,59	2,51	13,2	9,9	9,3	9,6	14,7	16,7
5	3,05	2,51	2,37	12,6	8,5	8,1	8,6	16,2	18,3
6	2,99	2,43	2,34	11,3	8,0	7,7	9,0	15,2	16,2
7	2,90	2,48	2,48	9,4	7,7	7,6	8,6	13,0	12,1
8	2,66	2,57	2,68	6,7	7,8	6,9	9,6	10,0	8,1
9	2,31	2,47	2,57	3,6	6,5	6,0	10,8	7,1	6,4
10	1,84	2,29	2,24	1,2	5,8	5,5	13,1	4,4	5,0
celkem	2,67	2,66	2,66	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

poznámka: Příjem na osobu je vážen počtem osob.

prameny: Mikrocensus 1989, 1992 a 1996.

týká odlivu důchodců a zvýšení počtu dětí v nejnižších příjmových skupinách. Zatímco v roce 1988 byla první decilová skupina zastoupena výhradně důchodci a v druhé decilové skupině tvořili důchodci dvě třetiny, v roce 1996 byly obě tyto skupiny ve větší míře obsazeny rodinami s dětmi. Znamená to, že příslušnost k nejnižším příjmovým skupinám přestala být výhradní záležitostí osob pobírajících sociální dávky (důchodci = nepracující chudí = tzv. stará chudoba) a stává se spíše záležitostí nízkého příjmu (rodiny s dětmi = pracující chudí = tzv. nová chudoba).

Pro posouzení vlivu dalších charakteristik (vzdělání, profese, velikost místa bydliště) použijeme mnohorozměrnou analýzu, konkrétně analýzu variance (vysvětlení viz zde v Příloze). Hlavním cílem je porovnat dva okruhy prediktorů příjmu: 1. demografické faktory neboli proměnné životního cyklu (věk, velikost a složení domácnosti) a 2. ekonomické faktory neboli proměnné trhu práce (vzdělání, profese). Chceme-li zachytit posun v proporcích vlivu těchto dvou sad proměnných ovlivňujících příjmy, vystane před námi metodologický problém spočívající v tom, že zatímco „demografické“ proměnné jsou ve všech výzkumech příjmů zastoupeny dostatečně, proměnné „trhu práce“ jsou dostupné jen zřídka a navíc nejsou v různých výzkumech totožné.¹⁴

V tabulce 5 jsou zachyceny výsledky analýzy variance příjmů domácností s osobou v čele v tzv. hlavním věku (25–54). Důvodem tohoto omezení sou-

TABULKA 5 Analýza variance (ln) příjmu domácnosti

v % celkové variance

faktor	počet	na domácnost		na osobu	
	kategorií	1988	1996	1988	1996
hlavní efekty		62,82	43,73	59,26	48,22
počet EA osob	3	24,21	27,86	3,84	3,92
počet dětí	5	5,42	2,40	31,84	19,43
věk	7	1,89	0,23	3,03	0,22
nemanuální	2	0,16	0,70	0,00	1,43
vzdělání	4	3,29	3,45	1,19	3,59
velikost obce	3	0,08	0,18	0,07	0,64
interakce 2. řádu		3,16	2,36	2,60	1,75
vysvětleno		65,98	46,08	61,86	49,97

poznámky: Zahrnuty pouze domácnosti s osobou v čele domácnosti ve věku 25–54 let. Proměnné věk, nemanuální a vzdělání se vztahují k osobě v čele domácnosti.

Příjem na osobu je vážen počtem osob,

Všechny koeficienty jsou významné na hladině <0,001.

prameny: Mikrocensus 1989 a 1996.

boru je snaha ukázat vztah demografických a ekonomických faktorů v domácnostech, které se plně podílejí na trhu práce. Z výsledků lze pozorovat výrazné oslabení demografického profilu příjmů domácností a rozsahu účasti na trhu práce ve prospěch jejich ovlivnění kvalitou tržní participace. Pokud jde o celkové příjmy domácností, vliv věku hlavy domácnosti se blíží nule a zdá se, že také vliv počtu dětí se vytrácí, zřejmě v důsledku rozevírající se relace mezi přídávky na děti s výdělky. Pokud jde o příjmy na osobu, váha proměnné počet dětí klesla na méně než polovinu. Zatímco v roce 1988 samotný počet dětí v domácnosti vysvětloval plných 46 % variance příjmu na osobu domácností v hlavním věku, v roce 1996 poklesla tato hodnota na 27 % (u všech domácností byl tento pokles méně výrazný, a to z 25 na 20 %).

Na druhé straně vzrostl vliv proměnných charakterizujících postavení jednotlivce (osoby v čele domácnosti) na trhu práce. Rozlišení fyzicky a duševně pracujících, které nemělo v komunistické éře žádný význam, se nyní objevuje jako důležitá proměnná u obou sledovaných typů příjmu. Mluvíme-li pak o příjmu na osobu, význam vzdělání vzrostl na trojnásobek. Všechny tyto změny ukazují, že v příjmové hierarchii došlo k výrazné mobilitě. Duševní pracovníci, a zejména pak ti vzdělanější z nich, zaznamenali vzestup, zatímco manuálně pracující a méně kvalifikovaní zaznamenali sestup. Jiné změny by bylo možné pozorovat i při sledování příslušnosti podniků k odvětví a sektoru, dostupná data však bohužel neumožňují srovnání změn v čase.

4. Méně přerozdělování v zákulisí

Komunistická společnost byla v podstatě nekonečně redistributivní. Téměř celý národní produkt procházel státním rozpočtem, všechny zisky

¹⁴ Mikrocensus z roku 1988 zahrnuje jen proměnnou rozlišující pouze hlavní společenské skupiny domácností (dělníci, zaměstnanci, družstevní rolníci, důchodci). V roce 1992 byla přiřazena kategorie samostatných, i když tehdy měla jen malé zastoupení. Teprve v roce 1996 je v datech obsažena detailnější klasifikace profesí (dvoumístný kód ISCO).

a ztráty končily jakoby v jednom velkém pytli a těžko se dalo přesně zjistit, odkud a kam vlastně peníze putovaly. I když se stále používal ekonomický slovník, slova jako cena, mzda, daň, pojistné pozbyla svého ekonomického obsahu. Lidé nebyli odměňováni z výsledků hospodaření svých podniků podle svého výkonu, nýbrž z centrálně plánovaného mzdového fondu podle tarifů a „společenského významu práce“. Zaplatili nějaké daně, dostali nějaké dávky, ale o rovnováze mezi těmito položkami nikdo nepřemýšlel, natož aby se pokusil ji vypočítat – nanejvýš kromě agregátní úrovně.¹⁵

Rozdělení příjmů se stává po roce 1989 průhlednějším. Již v polovině roku 1990 byly odstraněny dotace k cenám potravin poskytované prostřednictvím záporné daně z obratu. Dalším krokem bylo sjednocení různých druhů daně z příjmu do daně jediné, kterou platily osoby samostatně výdělečně činné od roku 1991. Nejpodstatnější kroky byly učiněny (navíc téměř najednou) v roce 1993, kdy daň ze mzdy byla nahrazena daní z příjmů fyzických osob, daň z obratu byla nahrazena daní z přidané hodnoty a založen byl nový systém příspěvků zaměstnanců a zaměstnavatelů na důchodové a zdravotní pojištění. V roce 1996 byl rovněž podstatně přeměněn systém sociálních dávek, z nichž některé se staly adresnými. Distribuce příjmů pocházejících z tržního rozdělování se viditelně oddělila od redistribuce prostřednictvím daní, příspěvků a dávek.

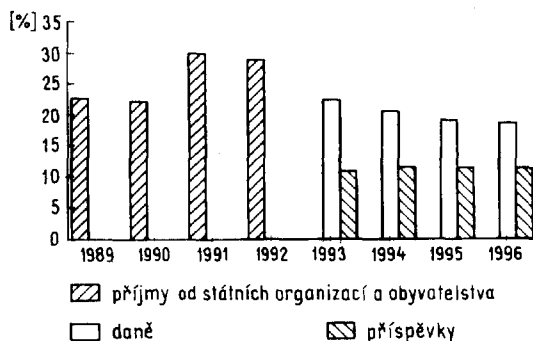
V sociální oblasti začaly hrát důležitou roli minimální příjem a zjišťování finanční situace. V roce 1991 bylo nově ustanoveno a kodifikováno životní minimum, jehož výše pak od roku 1993 slouží jako kritérium při zjišťování nároku na různé sociální dávky v rámci systému státní podpory, zvláště přídatků na děti. Pravidelná valorizace životního minima zaručuje jeho dorovnávání vůči inflaci. Způsob jeho výpočtu (částky stanovené pro jednotlivé členy domácnosti) zvýhodňuje osoby a naopak přiznává malý význam společným výdajům domácnosti (paušální částky pro domácnost stanovené podle jejich velikosti). Znamená to, že v kalkulaci životního minima je stále přítomen komunistický „princip potřeb“. Se vzrůstajícím podílem společných výdajů (především na bydlení) jsou tak menší domácnosti znevýhodňovány.¹⁶

Celková úroveň přerozdělování v zemi je obvykle znázorňována jako podíl daní a příspěvků na pojištění z celku HDP (takzvaná daňová kvóta). V *grafu 2* lze sledovat předěl ve statistické metodě, kdy dřívější bilance příjmů a výdajů obyvatelstva sovětského typu byla v roce 1993 nahrazena standardními národními účty. Nový systém začínal na dosti vysoké úrovni přerozdělování, avšak daňová kvóta se od té doby mírně, avšak pravidelně snižuje. V současné době leží daňová kvóta České republiky někde mezi liberálními anglosaskými zeměmi a skandinávskými zeměmi, blízko Německa, Rakouska (kde je přerozdělení o něco menší) a Nizozemí a Francie (kde je přerozdělení naopak o něco větší).¹⁷

¹⁵ Například daň ze mzdy stanovená komunistickým režimem a přetrvávající do roku 1992 zahrnovala také platbu pracovníka na sociální pojištění a úlevy pro rodiny s dětmi. Lišila se podle pohlaví, věku, rodinného stavu a počtu závislých dětí.

¹⁶ Konkrétně řečeno, koeficient elasticity oficiálního životního minima vůči velikosti domácnosti činí 0,9, zatímco průměrný koeficient elasticity obdobné hranice chudoby v západních zemích se pohybuje okolo 0,7 (Buhman et al., 1988).

¹⁷ Podle propočtů OECD činila v roce 1996 celková daňová kvóta (daně a příspěvky) 40,3 % v České republice, 35,9 % ve Velké Británii, 38,2 % v Německu, 44,1 % v Rakousku, 43,9 % v Nizozemí, 45,7 % ve Francii a 51,9 % ve Švédsku.

pramen: Statistické ročenky

Na rozdíl od makroekonomického pohledu lze na mikroúrovni zkoumat redistribuční toky v detailní podobě jen stěží. Je to způsobeno jednak růzností subjektů (domácnosti a firmy), jednak rozmanitostí kanálů (příjmy a spotřeba). Vzhledem k disponibilním datům se zde musíme omezit na přímé daně placené domácnostmi (spolu s příspěvky na zdravotní a sociální zabezpečení) a dávky, které dostávají od státu. Vzhledem k srovnatelnosti v čase lze analýzu provést pouze na nezemědělské zaměstnanecké části populace. Důvody jsou dva: 1. družstevní rolníci neplatili v komunistickém režimu daň ze mzdy a 2. kategorie osob samostatně výdělečně činných v roce 1988 prakticky neexistovala.

Rozložení daní a dávek podle decilových skupin zaznamenalo ve sledovaném podsouboru podstatné změny. Z tabulky 6 je zřejmé, že zatímco objem daní a pojistného se zvýšil, objem sociálních dávek se v této části populace snížil, přičemž v obou případech šlo přibližně o pět procent. Když vezmeme v úvahu celou populaci, rostoucí finanční zatížení je rovněž zřejmé, i když ne tak velké (viz tabulku 10 níže). Tyto údaje odporují předpokladu, že zavedení nového daňového systému bude neutrální i v důležitých podsouborech obyvatelstva (Coulter et al., 1993). Nový systém se zdá být o to nevýhodnější pro rodiny s dětmi, když si uvědomíme, že současně se pomalu vytrácejí různé služby, které poskytovaly rodinám státní podniky a odborové organizace (jesle a mateřské školy, rekreace, závodní jídelny).

Kromě rostoucího finančního zatížení domácností jsou navíc daně i sociální dávky rozloženy příkřeji, což ovšem odpovídá záměrům reformy. Daň ze mzdy (jejíž absolutní částky byly naposledy určeny někdy v šedesátých letech) ztratila během komunistického režimu svoji progresivitu a naprostá většina pracovníků se dostala do pásma její nejvyšší úrovně nebo se k němu těsně přiblížila (17 %). Progresivita nového systému je vidět i navzdory faktu, že většina ekonomicky aktivní populace se dotýká jen nejnižší daňové pásma (15 %) a pouze malé části pracovníků pásmo druhé (20 %).¹⁸ Pokud jde o sociální dávky, hlavní zamýšlenou inovací systému fungujícího od roku 1996 byla právě adresnost dávek.

¹⁸ V roce 1996 byly příjmy do výše 84 tisíc Kč (což odpovídá zhruba druhému decilu příjmů na domácnost) od daně osvobozeny.

TABULKA 6 Relativní daně a sociální dávky podle decilových skupin

v %

decilová skupina	podle příjmu na domácnost				podle příjmu na osobu			
	daně		sociální dávky		daně		sociální dávky	
	1988	1996	1988	1996	1988	1996	1988	1996
1	16,1	16,6	17,0	17,9	10,3	11,9	30,1	30,5
2	14,1	16,0	23,4	22,0	11,9	14,8	24,0	22,0
3	13,6	16,3	24,2	21,8	13,0	16,4	20,4	17,6
4	14,4	17,2	21,2	18,3	13,7	17,4	18,0	15,5
5	14,9	18,0	18,5	15,4	14,1	18,3	16,6	14,1
6	15,2	18,2	16,6	13,6	14,8	18,8	15,3	13,8
7	15,3	19,7	15,6	11,2	15,4	19,8	14,4	11,7
8	15,7	20,2	14,7	9,9	16,0	20,4	14,2	10,1
9	16,0	21,4	13,8	7,8	17,2	21,6	14,1	7,8
10	16,1	24,1	12,4	4,8	17,4	24,6	15,4	4,4
celkem	15,3	20,0	16,7	11,9	15,3	20,0	16,7	11,9

poznámky: Zahrnuty pouze domácnosti zaměstnanců.

Příjem na osobu je vážen počtem osob.

Relativní daň je spočtena jako procento daně z příjmu fyzických osob plus příspěvky na sociální a zdravotní pojištění placené zaměstnancem z hrubého příjmu. Relativní sociální dávky jsou spočteny jako procento sociálních dávek z čistého příjmu domácnosti.

prameny: Mikrocensus 1989, 1992 a 1996.

TABULKA 7 Analýza variance (ln) relativních daní a sociálních dávek

v % celkové variance

faktor	počet kategorií	daně		sociální dávky		výsledný efekt	
		1988	1996	1988	1996	1988	1996
hlavní efekty		41,96	41,61	29,05	28,54	35,66	33,69
počet EA osob	3	3,33	4,68	6,25	13,44	5,80	10,86
počet dětí	5	28,68	9,80	13,97	4,27	19,60	6,38
věk	7	0,76	0,11	0,80	0,20	0,87	0,18
nemanuální	2	0,02	0,27	0,23	0,30	0,16	0,32
vzdělání	4	0,97	2,36	0,10	1,00	0,31	1,47
velikost obce	3	0,36	1,18	0,25	1,46	0,33	1,51
příjem domácnosti		0,01	6,18	0,13	0,02	0,08	0,87
interakce 2. řádu		4,51	2,53	2,87	3,06	3,34	2,99
vysvětleno		53,53	44,13	31,92	31,61	39,00	36,68

poznámky: Zahrnuty pouze domácnosti zaměstnanců s osobou v čele ve věku 25–54 let.

Relativní daň a relativní sociální dávky jsou spočteny stejně jako v tabulce 6.

Výsledný efekt je propočten jako sociální dávky minus daně v procentech čistého příjmu domácnosti.

Všechny koeficienty jsou významné na hladině <0,001.

prameny: Mikrocensus 1989 a 1996.

Tabulka 7 ukazuje výsledky analýzy variance placených daní (spolu s pojištěním) a sociálních dávek. Zatímco vliv počtu dětí se v obou případech výrazně zmenšuje, váha počtu ekonomicky aktivních osob se podstatně zvýšila. Zatímco vliv výše příjmu domácnosti na velikost daně byl v roce 1988 nulový, v roce 1996 již byl druhým nejvýznamnějším faktorem. Také změna v důležitosti proměnných „trhu práce“ (rozlišení duševní a fyzické práce a dále úroveň vzdělání) ukazuje, že sociálně-ekonomická stratifikace, která předtím v kanálech prerozdělování téměř absentovala, postupně nabývá na významu.

Pokud jde o rozdělení daní v populaci, dřívější silný vliv počtu dětí nebyl nahrazen jinými faktory a celková vysvětlená variance je tak v roce 1996 nižší než v roce 1988. Avšak pokud jde o rozdělení sociálních dávek a výsledný efekt přerozdělení, počet ekonomicky aktivních osob se stal hlavní vysvětlující proměnnou. Vliv počtu dětí zde byl jednoduše nahrazen vlivem počtu aktivních osob a částečně doplněn i jistým vlivem proměnných „trhu práce“, takže variance vysvětlená všemi sledovanými proměnnými je v obou sledovaných letech stejná.

Zaznamenané posuny tedy dokumentují změnu systému. Obecně řečeno, česká společnost se posouvá od přerozdělování založeného na rodinném cyklu k přerozdělování založenému na účasti na trhu práce, a to jak z hlediska rozsahu (počtu ekonomicky aktivních členů), tak z hlediska intenzity (relativních výdělků). Komunistický systém přerozdělování byl především utvářen podle logiky základních potřeb a reprodukce, kterou nejlépe vystihoval počet dětí. Zdá se, že nový systém je již určován jinak, tj. vyjadřuje více ekonomickou kapacitu domácnosti na trhu práce. Efekt životního cyklu ovšem doposud převládá, sledujeme-li celou populaci včetně důchodců. Míra přerozdělení podle věkových kohort je totiž v roce 1996 větší než v roce 1988, což je dáno hlavně mezerou mezi průměrnou mzdou a důchodem, která se rozevírá od roku 1992.

5. Přibližování se Západu

Mění se příjmová struktura je součástí celkové transformace, která navrací Českou republiku do rodiny „standardních“ kapitalistických zemí. Jde o dlouhý proces, který se v různých aspektech ekonomického a sociálního života prosazuje s různou silou. Téma rozdělení příjmů nebylo v tomto ohledu při prosazování změn ani na prvním místě (při plánování ekonomické reformy se na tuto problematiku nekladl žádný zvláštní důraz), ale ani na posledním (byla otevřena dílčí témata mzdové diferenciace v souvislosti s regulací, rozdílů mezi průměrnou mzdou a starobním důchodem apod.). Na zjišťování vzdálenosti skutečnosti od ideálu neexistuje žádný metr a ostatně ani není žádné pravidlo, jak by měla ideální příjmová struktura vypadat. Nicméně srovnání se západními zeměmi nám může poskytnout základní představu o charakteristikách českého systému, doposud neousího pečť komunistického dědictví.

Mezinárodní srovnání, která zde uvádíme, byla uskutečněna jen díky existenci *Luxembourg Income Study (LIS)*, a to ze dvou hledisek: především jde o využití analýz a studií, které byly provedeny na základě uvedené databáze renomovanými badateli v dané oblasti, a dále o přímou dostupnost této databáze, na které jsme provedli některé další, doplňující analýzy. Ačkoli většina datových souborů obsažených v LIS je staršího data než údaje, které máme pro Českou republiku k dispozici, můžeme přesto porovnávat data z různých zemí za legitimního předpokladu, že distribuce příjmů a hlavně jejich struktura se mění ve stabilizovaných západních zemích mnohem pomaleji než v zemích procházejících transformací.

Českou republiku porovnáme s ostatními zeměmi OECD ze tří hledisek: z hlediska celkové distribuce příjmů domácností, dále z hlediska struktury determinace výsledného příjmu a z hlediska přerozdělování cestou daní a dávek. Ve všech těchto srovnáních používáme především studii zpracovanou „štábem“ *Luxembourg Income Study* na zakázku OECD (Atkinson

TABULKA 8 Charakteristiky rozdělení příjmů domácností v zemích OECD

země	rok	v % mediánu					P90/P10	DPI/PC*
		P10	P25	P75	P90	P95		
příjem na domácnost:								
Belgie	1988	47,9	70,3	133,7	172,2	200,8	3,59	0,56
Francie	1984	45,9	68,8	139,4	193,7	238,6	4,22	0,61
Německo	1984	45,8	68,8	134,1	178,6	213,8	3,90	0,62
Nizozemí	1987	50,8	72,9	134,4	181,7	216,9	3,58	0,48
Švédsko	1987	39,0	61,8	136,7	164,5	183,7	4,22	0,60
Velká Británie	1986	41,2	62,9	146,7	204,7	240,2	4,97	0,65
USA	1986	31,8	58,0	149,2	210,1	252,1	6,61	0,64
Česká republika	1988	31,8	58,6	132,6	162,7	182,9	5,12	0,45
	1996	38,7	65,6	147,4	201,6	246,2	5,21	0,67
příjem na osobu:								
Belgie	1988	56,9	73,8	134,2	174,1	201,6	3,06	0,61
Francie	1984	47,5	68,2	144,9	206,1	253,9	4,33	0,64
Německo	1984	54,3	73,3	141,9	193,2	230,9	3,56	0,70
Nizozemí	1987	55,8	72,5	140,6	192,8	228,3	3,50	0,68
Švédsko	1987	58,2	77,1	136,6	171,7	194,2	2,95	0,45
Velká Británie	1986	45,6	68,5	144,7	203,9	247,9	4,47	0,68
USA	1986	33,2	60,7	157,3	232,0	288,4	6,99	0,70
Česká republika	1988	66,8	81,1	128,7	162,5	185,5	2,43	0,37
	1996	60,9	78,6	131,2	177,1	220,3	2,91	0,68

poznámka: * Pearsonův korelační koeficient mezi celkovým příjmem domácnosti a příjmem na osobu. Ve spodní části tabulky váženo podle počtu osob.

prameny: (Atkinson et al., 1995); databáze LIS; Mikrocensus 1989, 1992 a 1996.

– Rainwater – Smeeding, 1995), kterou pak doplňujeme o některé naše analýzy. Pro srovnání vybíráme pouze nejdůležitější země OECD, které přibližně reprezentují různé sociálně-ekonomické typy: liberální (Velká Británie, USA), sociálně-tržní (Rakousko, Německo), welfarový (Belgie, Nizozemí) a socialistický (Švédsko).

První srovnání by mělo odpovědět na otázku, zda v minulosti extrémně nivelizované české země jsou stále výrazně rovnostářštější než západní země. Jak ukazuje *tabulka 8*, změny proběhlé po roce 1989 nás přiblížily Západu. Připomeňme ještě jednou, že v celkových příjmech domácností u nás ani tehdy neexistovala žádná rovnost – naopak měreno tímto ukazatelem byla příjmová nerovnost v České republice vyšší než v kterékoli ze sledovaných západoevropských zemí. Mezi roky 1988 a 1996 se ovšem zvětšilo také rozpětí příjmů na osobu a dosáhlo úrovně běžné v „sociálně orientovaných“ západních zemích (Belgie a Švédsko). Na rozdíl od těchto zemí je však příjmová distribuce u nás „posazena“ o něco výše v relaci k průměrnému příjmu, což odpovídá jeho nižší kupní síle.

Nyní si musíme připomenout naše předchozí zjištění, že transformace byla výhodná zvláště pro domácnosti pohybující se v nejvyšší decilové skupině. Relativní pozice devátého *decilu* příjmové distribuce skutečně vzrostla mnohem méně než průměrný příjem v *desáté decilové skupině*. Přesněji řečeno, zatímco hodnota příjmu na osobu v devátém decilu (P90) je u nás v roce 1996 na podobné úrovni, jako byla ve Švédsku nebo v Belgii, hodnota charakterizující nejvyšších pět procent příjmové distribuce (P95) je již na vyšší úrovni. Zdá se, že ačkoli příjmová nerovnost v České republice má v sou-

TABULKA 9 Analýza variance příjmů domácností v zemích OECD

v % celkové variance

faktor	Německo	Nizo- zemí	Švédsko	Velká Británie	USA	Česká republika	
						1988	1996
příjem na domácnost:							
hlavní efekty	36,04	16,57	52,04	24,33	25,98	59,33	57,39
počet EA osob	22,95	11,31	25,59	22,33	18,16	37,11	4,70
počet dětí	2,52	0,67	1,48	0,30*	0,22	7,79	32,72
věk	3,96	2,47	1,59	0,61	2,24	1,62	3,20
interakce 2. řádu	4,88	**	**	2,65	1,23	2,58	1,54
vysvětleno	40,93	16,57	52,04	26,97	27,20	61,91	58,93
příjem na osobu:							
hlavní efekty	38,37	33,77	50,06	36,80	31,62	33,37	33,38
počet EA osob	3,17	1,43	2,72	4,91	3,52	28,56	4,09
počet dětí	30,12	25,69	40,29	24,98	24,87	2,85	18,72
věk	1,28	0,63	1,24	1,01	1,68	0,34	0,52
interakce 2. řádu	4,19	**	**	4,38	1,86	1,94	1,91
vysvětleno	42,56	33,77	50,06	41,18	33,48	35,31	35,29

poznámky: Zahrnuty pouze domácnosti s osobou v čele domácnosti ve věku 25–54 let.

Příjem na osobu je vážen počtem osob,

Všechny koeficienty (kromě označených *) jsou významné na hladině <0,001.

** Vzhledem k prázdným polím nebo singulární matici nejsou interakce druhého a vyšších řádů dostupné.

prameny: databáze LIS; Mikrocensus 1989, 1992 a 1996.

časné době zatím blízko sociálnědemokratickému Švédsku, vzdaluje se od své socialistické minulosti a blíží se k takovým zemím, jako je Německo nebo Nizozemí.

Druhé srovnání se týká struktury determinace příjmů. Jak napovídá korelace mezi celkovým příjmem na domácnost a příjmem na osobu v posledním sloupečku tabulky 8, propast mezi oběma příjmovými distribucemi charakteristická pro komunistický režim je zřejmě pryč. Sílicí vztah obou distribucí poukazuje na oslabení demografických faktorů a posílení proměnných charakterizujících fungování členů domácnosti na trhu práce. Ve svém důsledku to znamená, že celkový příjem na domácnost již nyní lépe vystihuje výslednou životní úroveň rodiny (pokud bychom ji měřili příjmem na osobu nebo na spotřební jednotku). Je ovšem velmi překvapující, že distribuce celkového příjmu domácnosti a příjmu na osobu si nejsou blízké ve všech zemích OECD – výjimky tvoří Nizozemí a Švédsko.

Abychom získali podrobnější pohled do dílny, v níž nerovnosti vznikají, porovnáme na mezinárodní úrovni hlavní faktory příjmu domácnosti. *Tabulka 9* ukazuje, že Česká republika dosahovala před rokem 1989 natolik vysokého podílu variance vysvětlené demografickými proměnnými, že jí mohlo vzdáleně konkurovat pouze Švédsko. Tento podíl však již poklesl na úroveň, která je mnohem bližší západním zemím nacházejícím se někde mezi typem sociálně-tržním (jako je například Německo) a liberálním (jako je Velká Británie). To se týká obou příjmových distribucí – jak celkového příjmu na domácnost (a váhy počtu ekonomicky aktivních osob v jeho určení), tak příjmu na osobu (a odpovídajícího vlivu počtu závislých dětí).

Třetí srovnání se týká úrovně a stupně přerozdělování prostřednictvím daní a sociálních dávek. Jak ukazuje *tabulka 10*, pozice České republiky je v obou uvedených typech rozdělení poněkud výjimečná. Naše země je v po-

TABULKA 10 Rozdělení daní a sociálních dávek v zemích OECD podle kvintilových skupin
v %

kvintilová skupina	Německo	Nizo- zemí	Švédsko	Velká Británie	USA	Česká republika	
						1988	1996
daně:							
1	5,5	10,3	6,3	4,5	3,8	1,7	1,8
2	10,4	10,0	12,5	8,1	6,9	11,1	5,4
3	17,0	16,2	17,7	15,9	13,9	20,2	14,1
4	23,4	22,3	23,3	25,0	22,6	27,3	25,1
5	43,7	41,2	40,1	46,4	52,7	39,7	53,6
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
průměr	24,4	36,4	32,5	21,4	21,2	14,8	20,2
sociální dávky:							
1	21,8	24,9	15,2	26,7	29,2	27,5	27,5
2	22,2	21,3	25,8	25,9	21,2	23,4	30,6
3	16,7	16,9	21,7	19,4	17,1	17,1	20,4
4	21,0	17,7	19,9	16,1	17,5	15,8	12,7
5	18,3	19,2	17,4	11,9	15,1	16,2	8,8
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
průměr	24,1	43,4	42,7	30,1	14,5	26,2	24,9

poznámka: Příjem domácnosti je v tomto případě přepočten na spotřební jednotky, které jsou určeny jako druhá odmocnina z počtu členů domácnosti (koeficient elasticity vůči počtu osob činí 0,55).

prameny: (Atkinson et al., 1995); databáze LIS; Mikrocensus 1989 a 1996.

rovnání se sledovanými zeměmi OECD výrazně redistributivnější v případě daní a o dost více přerozdělovací i v případě sociálních dávek. Zde si ovšem musíme být vědomi toho, že strmá distribuce daní je způsobena především nedaněním starobních a jiných důchodů, což jinde ve světě neplatí. Česká republika se tedy jednoznačně blíží liberálnímu modelu, a to jak v rozdělení daní, tak v rozdělení dávek. Ekonomické a sociální reformy ještě posílily již předtím existující redistribuční toky.¹⁹

Můžeme tedy uzavřít, že české domácnosti již přestávají být výjimečné, pokud jde o příjmovou nerovnost a strukturu determinace rozdělování a přerozdělování příjmů. Pokud však jde o nivelizující efekt daní a sociálních dávek, zůstává naše země dosti extrémní. Jestliže Česká republika v mnoha aspektech vypadá jako země velmi liberální, pak z tohoto hlediska je v současnosti dokonce ještě více redistributivní než ve své komunistické minulosti.

6. Závěrem

Po odmítnutí totalitního režimu se sledování příjmů domácností setkává s rostoucími obtížemi. Přesto však již máme k dispozici dvě statistická šetření příjmů domácností z polistopadového období, která při srovnání s daty z roku 1988 umožňují zjišťovat změny proběhlé v rozpětí a struktuře příjmů. Na základě toho pak můžeme sledovat, zda se naše společnost již vymanila z toho modelu distribuce příjmů, v jehož centru stála hlediska re-

¹⁹ Jak dokumentuje Gardiner (1997), redistribuční efekt daňové a transferové politiky vzrostl v poslední době také ve většině západních zemí.

produkce jedinců a v němž zatímco celkové příjmy domácností byly extrémně diferencované, příjmy na osobu byly zase extrémně nivelizované. Můžeme se tedy ptát, zda naše země již vstoupila do rodiny „standardních“ západních zemí, v nichž neexistuje žádná propast mezi příjmy na domácnost a na osobu a v nichž schopnosti domácnosti uplatnit se na trhu práce jsou důležitější než jejich demografické charakteristiky.

Zjistili jsme, že příjmová nerovnost mezi roky 1988 a 1996 významně narostla. Tento růst byl přitom výraznější v příjmech na osobu než v příjmech na domácnost. Růst nerovností byl přitom ponejvíce způsoben rychlým posunem nejvyšší decilové skupiny. Příjmová hierarchie zůstala fixována u svého dna, otevřena směrem nahoru, avšak stlačena uprostřed. Zároveň nastaly významné posuny ve složení nejnižší příjmové skupiny. Zatímco v roce 1988 obsazovali důchodci většinou nejnižší decilovou skupinu příjmů, později se posunuli do oblasti nižšího středu, přičemž jejich místo částečně zaujaly rodiny s dětmi. V současnosti jsou příjmy domácností určovány demografickými proměnnými mnohem méně než v minulosti. Do současné doby však byly demografické charakteristiky nahrazeny charakteristikami trhu práce pouze částečně. Protože však nemáme k dispozici více ukazatelů, nemůžeme usuzovat, do jaké míry došlo k nahrazení demografických proměnných charakteristikami účasti rodiny na trhu práce.

Pokud jde o přerozdělování, stát dnes v porovnání s minulostí domácnostem více odebírá a méně poskytuje. Při pohledu na daně i dávky zjišťujeme, že počet dětí již není prvořadým faktorem, jak tomu bylo v komunistickém režimu. Namísto něho se zde jako kritérium objevuje schopnost domácnosti uplatnit se na trhu práce vyjádřená počtem ekonomicky aktivních členů a jejich již značně diferencovanějším příjmem. Zároveň zesílily redistribuční toky, ať již v důsledku daňové reformy (která prohloubila progresivitu zdanění), či v důsledku sociální reformy (která učinila sociální dávky adresnějšími). Nivelizující intervence státu, která chce podpořit domácnosti s velmi nízkými příjmy (na úkor středních tříd), se jeví jako poměrně značná v porovnání i s těmi západními zeměmi, ve kterých je míra přerozdělování nejvyšší.²⁰

²⁰ K osudu takzvaných středních tříd v české transformaci z hlediska ekonomického, společenského a politického viz podrobněji (Večerník, 1999).

PŘÍLOHA

Míry příjmové nerovnosti

Kvantilové hodnoty. Seřadíme-li populaci vzestupně podle jejího příjmu, můžeme určit hodnoty (kvantily) odpovídající každému n -tému příjemci. Zvolíme-li decily, pak obdržíme devět hodnot oddělujících každých 10 % příjemců, zvolíme-li kvintily, obdržíme čtyři hodnoty oddělujících každých 20 % příjemců apod. Hovoříme pak o kvantilových (decilových, kvintilových apod.) hodnotách a propočítáváme míry nerovnosti jako poměr kvantilových hodnot (např. poměr 9. a 1. decilu). Kvantilové hodnoty předkládáme pouze v tabulkách 2 a 8.

Kvantilové skupiny. Propočteme-li průměrné příjmy v rozmezí od nuly k 1. decilu, od 1. do 2. decilu atd., obdržíme deset decilových podílů či skupin. Zjištěné hodnoty můžeme číst buď jako relaci průměrného příjmu v dané skupině k celkovému průměru (po vynásobení 100), nebo jako podíl příslušných deseti procent příjemců na celkových rozdělovaných příjmech. Kvantilové skupiny předkládáme ve všech ostatních tabulkách.

Giniho koeficient. Giniho koeficient se pohybuje v rozmezí mezi nulou (úplná rovnost: všichni mají stejně) a jedničkou (úplná nerovnost: jeden bere všechno). Matematicky jej lze vyjádřit tak, že jeho dvojnásobek se rovná očekávanému rozdílu v relaci k průměru mezi kterýmikoli náhodně vybranými osobami z pozorované populace. Názorně vyjádřeno: měří, kolik prostředků je nutné „investovat“ do rovného rozdělení příjmů, aby se dosáhlo dané míry nerovnosti. Koeficient v procentním vyjádření (tj. po vynásobení 100) může být tedy interpretován jako cena za nerovnost, o kterou je třeba zvýšit celkový objem rozdělovaných prostředků.

Analýza variance (rozptylu)

Analýza variance (rozptylu) testuje hypotézu, že průměry závisle proměnné jsou v jednotlivých sledovaných skupinách stejné. Závisle proměnná je přitom spojitého charakteru a skupiny odpovídají kategoriím zpravidla více nespojitých proměnných, nazývaných faktory. To je předností tohoto postupu v porovnání s regresní analýzou, kde nespojitě proměnné musejí být dichotomizovány do řady tzv. dummy variables, takže nakonec neznáme jejich souhrnný vliv. V našem případě představuje závisle proměnnou logaritmus příjmů domácností, resp. daní a sociálních dávek, a nezávisle proměnné různé charakteristiky domácnosti a osoby stojící v jejím čele, které jsou však uvažovány v rozlišení jednotlivých kategorií. V tabulce 7 je navíc uvažován příjem domácnosti jako spojitá proměnná (nazývaná kovariát) vstupující do analýzy konkurenčně vůči faktorům. „Hlavní efekty“ představují vliv všech sledovaných proměnných dohromady a dávají tedy zpravidla větší hodnotu než jejich součet. Protože jednotlivé faktory působí nejen samostatně, ale také v propojení s ostatními, je někdy důležité sledovat rovněž vliv interakcí. V tabulkách uvádíme pouze interakce druhého řádu a opomíjíme řády vyšší, jejichž váha je nepatrná. S ohledem na velikost statistických souborů jsou všechny uvedené koeficienty statisticky významné na nejvyšší možné hladině.

LITERATURA

- ATKINSON, A. B. – MICKLEWRIGHT, J. (1992): *The Economic Transformation of Eastern Europe and the Distribution of Income*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- ATKINSON, A. B. – RAINWATER, L. – SMEEDING, T. M. (1995): *Income Distribution in OECD Countries. Evidence from the Luxembourg Income Study*. Paris, OECD, 1995.
- BRUINOOGHE et al. (1990): Income distribution in an international perspective – the case of Hungary and the Netherlands. *Statistical Journal of the United Nations*, 1990, no. 7, pp. 39–53.
- BUHMANN, B. – RAINWATER, L. – SCHMAUS, G. – SMEEDING, T. M. (1988): Equivalence scales, well-being, inequality, and poverty: sensitivity estimates across the countries using the Luxembourg Income Study (LIS) database. *The Review of Income and Wealth*, 34 (2), 1988, pp. 115–142.
- COULTER, F. – HEADY, CH. – LAWSON, C. – SMITH, S. – STARK, G. (1993): *Microsimulation Modelling of Personal Taxation and Social Security Benefits in the Czech Republic*. Rukopis – mimeo.
- ELTÖTÖ, O. (1997): Disparities in the economic well-being of Hungarian society from the late 1970s to the 1980s. In: (Gottchalk et al., 1997).
- GARDINER, K. (1997): A survey of income inequality over the last twenty years – how does the UK compare? In: (Gottchalk et al., 1997).

GOTTCHALK, P. – GUSTAFSSON, B. – PALMER, E. (eds.) (1997): *Changing Patterns in the Distribution of Economic Welfare. An International Perspective*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

KORDOS, J. (1972): *Metody analízy i prognozowania plac i dochodów ludności*. Warszawa, PAN, 1972.

RAINWATER, L. (1994): Poverty and equivalence as social constructions. In: EKERT-JAFFE, O. (ed.): *Standards of Living and Families: Observation and Analysis*. John Libby Eurotext, 1994.

VEČERNÍK, J. (1976): Dynamika příjmové diferenciace v Československu. *Sociologický časopis*, 12 (5), 1976, ss. 472–485.

VEČERNÍK, J. (1986): Mzdová a příjmová diferenciace: analýza některých problémů. *Studie Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV*, 1986, č. 1.

VEČERNÍK, J. (1998): *Občan a tržní ekonomika. Příjmy, nerovnost a postoje v české společnosti*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

VEČERNÍK, J. (1999): Střední vrstvy v české transformaci. Interakce sociálně-ekonomické politiky a společenského rozvrstvení. *Sociologický časopis*, 35 (1), 1999, ss. 33–51.

WILES, P. (1974): *Distribution of Income: East and West*. Amsterdam, North Holland Publishing Company, 1974.

SUMMARY

JEL Classification: H 24

Keywords: income distribution

Income Distribution in the Czech Republic, 1988–1996: A Market Economy Reborn

Jiří VEČERNÍK – Institute of Sociology, Academy of Science of the CR

The author uses income surveys made by the Czech Statistical Office to document systemic changes in distribution and redistribution of household income and its determinants in the period 1988–1996. In the first section, Večerník considers the growing difficulties of making accurate income surveys under the liberal regime; in the second, he discusses the meaning of various income indicators, and their relationship to the political regime and economic situation. Then using the variance analysis, he demonstrates a growing disparity in income after 1989, as well as a shift in the types of factors determining income. Demographic factors such as age or the number of active earners and children in a household, become less important, while socio-economic factors such as education and occupation become more important. The fourth part documents the increasing redistribution of income through taxes and social benefits. Večerník concludes by comparing the Czech Republic with Western countries (using mostly the Luxembourg Income Study database).